

ІСТОРИЯ КАРТОГРАФІЇ

УДК 528.94

Осталецька О. І., Романчук М. С.

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

СТАРОДРУКОВАНІ ВИДАННЯ НІКОЛЯ ДЕ ФЕРА У ФОНДІ СЕКТОРА КАРТОГРАФІЇ НБУВ

У статті відображені основні віхи професійного становлення французького видавця і картографа Ніколя де Фера (*Nicolas de Fer*, 1646–1720). Поданий огляд його різноманітних творів, що зберігаються у фондах сектора картографічних видань НБУВ. Описано новий вид друкованих видань, а саме кишенькові путівники, до яких додавалось корисне нововведення у вигляді карти, що складається. В цій публікації розглянуто картографічні твори Ніколя де Фера, які зберігаються у фондах сектора картографії НБУВ. Описано створення карт театрів воєнних дій (зокрема, війни за іспанський спадок), планів та описів європейських міст та їх укріплень, французьких провінцій, морських шляхів.

Ключові слова: НБУВ, фонди сектора картографічних видань, стародруковані видання Ніколя де Фера.

Вступ. Серед багатьох ювілейних дат 2016 року важливою для європейської та української картографічної науки є 370-річчя з дня народження Ніколя де Фера (*Nicolas de Fer*, 1646–1720) – одного з найбільш прославлених географів і картографів Франції кінця XVII – початку XVIII ст. (рис. 1).

Н. де Фер вважається надзвичайно продуктивним гравером

Рис. 1. Портрет Ніколя де Фера у виконанні Й. Бенара (J. Benard)

і видавцем свого часу: він створював плани міст, настінні карти, випустив понад 600 географічних карт, багато з яких були систематизовані в атласах. Особливу увагу картограф зосередив на створенні карт театрів воєнних дій (зокрема, війни за іспанський спадок), планів та описів європейських міст та їх укріплень, французьких провінцій, морських шляхів.

Ніколя де Фер був молодшим із трьох синів паризького друкаря і видавця карт Антуана де Фера (*Antoine de Fer*, ?–1673) – компаньйона Ніколя Берей (*Nicolas Berey*, 1610–1665), Мельхіора Таверньє (*Melchior Tavernier*, 1594–1665) – відомих французьких картографів середини XVII ст.

В 12 років Ніколя почав навчатись мистецтву гравіювання, а свою першу карту «*Le canal royal de Languedoc...*» (*Королівський канал у Лангедоці*) опублікував у 1669 р., в 23-річному віці. Детальна карта відображала систему Південного каналу (фр. *Le Canal du*

Midi), водної артерії на півдні Франції, що з'єднала Атлантику з Середземним морем і стала справжнім шедевром інженерної думки у розвитку гідросистем (загальна довжина 241 км, 65 шлюзів). Із завершенням будівництва каналу в 1681 р., яке тривало понад 14 років, в Лангедоці почався бурхливий розвиток торгівлі.

У 1693 р. де Фер здійснив великий проект по складанню збірки карт європейських міст з описом їх фортифікацій «*Les forces de l'Europe...*». Деякі з цих фортець були зведені або перебудовані С. Вобаном (*S. Vauban*, 1633–1707) – французьким маршалом і військовим інженером, який був прихильником системи бастионів і зводив їх з урахуванням умов місцевості.

В кінці XVII ст. у Франції виник новий вид друкованих видань: кишенькові путівники, до яких додавалось корисне нововведення у вигляді карти, що складається. Вони створювались переважно для того, щоб познайомити іноземців зі столицею. Першою картою невеликого формату (дев'ять на дванадцять дюймів), призначеною спеціально для піших туристів, була карта Парижа, видана Н. де Фером у 1694 р. Принцип подання інформації на карті зберігається і в сучасних путівниках. Зліва в алфавітному порядку були перераховані вулиці міста, а праворуч – пам'ятки, але не тільки палаци та церкви, а й мости, набережні і нещодавно прокладені бульвари, які впродовж XVII ст. стали одними з визначних пам'яток Парижа. Сама карта була розділена на квадрати, пронумеровані по горизонталі цифрами від 1 до 14, а по вертикалі буквами від А до L. Квадрати вимірювались кроками, що давало змогу визначити, скільки потрібно пройти від одного місця до іншого. Список вулиць Парижа з буквенно-цифровими індексами дозволяв легко і швидко відшукати потрібне місце на карті.

У 1698 році Ніколя де Фер опублікував одну з ранніх карт Америки, відому під назвою «*The Beaver Map*» із зображенням бобрів, що будують греблі на фоні Ніагарського водоспаду. Сімнадцять років потому, у 1715 р. ідею та елементи оформлення цієї карти запозичив Герман Молл (*H. Moll*, 1654–1732) – голландський картограф, гравер, видавець, який працював у Лондоні (відомий як укладач карт для творів Д. Дефо «Робінзон Крузо» та Дж. Свіфта «Мандри Гулівера»).

Талант і компетентність Н. де Фера у видавничій справі зумовили успішний розвиток його бізнесу, а також визнання та підтримку

королівських сімей: він отримав титули придворного географа Людовіка XIV, дофіна і з часом короля Франції (1690 р.) та Філіпа V, герцога Анжуйського, після його вступу на іспанський престол (1702 р.).

Після смерті Ніколя де Фера у 1720 р. його спадкоємці, французькі видавці Г. Дане (*G. Danet*) і Й. Бенар (*J. Benard*) продовжували видавати твори картографа, змінюючи дати у видавничих примітках.

Метою даної публікації є огляд картографічних творів Ніколя де Фера, що зберігаються у фондах сектора картографії НБУВ.

Постановка проблеми. Видання французької картографічної школи кінця XVII – початку XVIII ст., представлені у фондах сектора стародрукованими атласами та картами Ніколя де Фера, є цінним матеріалом для вивчення історії картографування світу, Європи та України. Всебічне розкриття численного та різноманітного картографічного фонду є необхідною умовою розробки співробітниками сектора картографії наукової теми «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованого картографічного фонду НБУВ».

Виклад основного матеріалу. Фонд сектора картографічних видань НБУВ вміщує широкий спектр старовинних географічних та історичних творів, виданих в XVI – XVIII ст. Поряд з багатьма шедеврами європейської картографічної науки свою унікальну нішу займають оригінальні атласи та окремі карти французького видавця і картографа Ніколя де Фера (*Nicolas de Fer*, 1646–1720).

Надзвичайний інтерес для вивчення історії картографування території України представляють найвідоміші його праці: план Кам'янець-Подільського (*Kamieniec Podolski. Ville Forte des Etats de Pologne...*) з описом фортифікації міста, план Мукачевської фортеці (*Plan de la Forteresse de Mongast*), карта Причорномор'я.

В секторі картографії зберігається карта-панорама Кам'янець-Подільського 1691 р. [8] – укріпленого міста Польської держави на Верхньому Поділлі з титулами єпископату і воєводства, розміщеного на вершині гори, оточеної рікою Смотрич (*Smotrycz*) та захищеного крутими скелями (рис. 2).

Місто було завойоване в поляків турками 29 серпня 1672 р. після майже двотижневої оборони. В експлікації плану міста поряд з іншими зазначені також об'єкти, пов'язані з цією подією: місця, де турки подолали рів, підірвали заряд. Разом з турецько-татарським

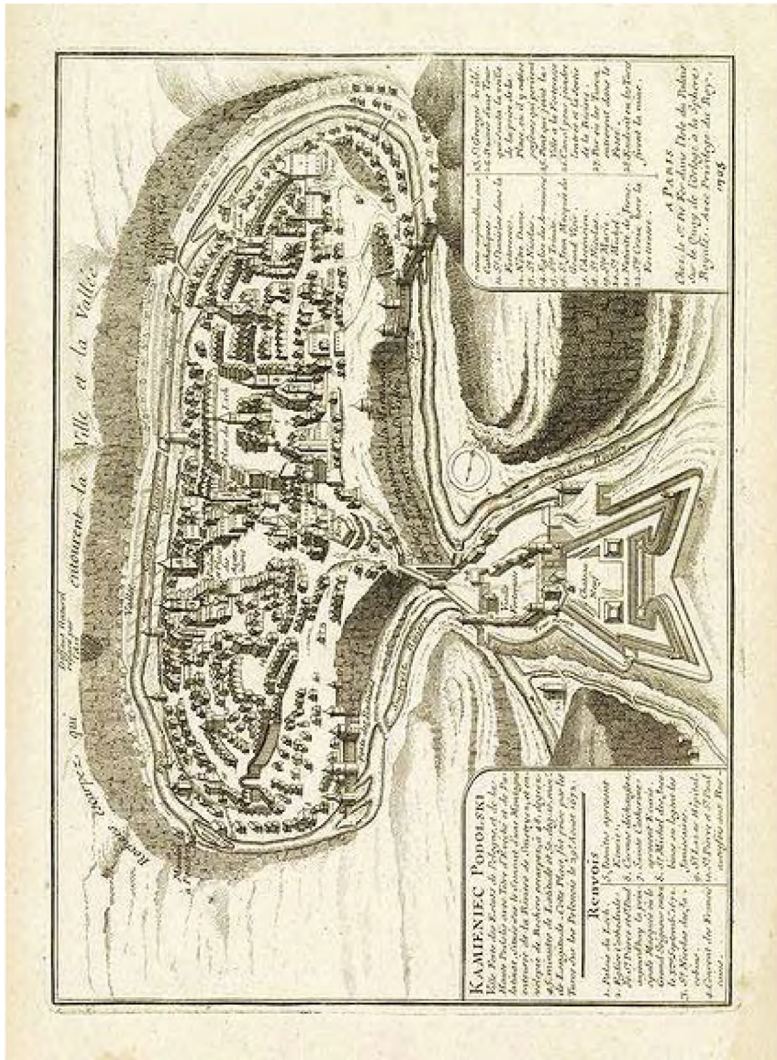

Рис. 2. План Кам'янець-Подільського. Н. де Фер. Париж, 1705

військом в облозі Кам'янецької фортеці брали участь українські козаки на чолі з гетьманом П. Дорошенком. Але здобуття цього форпосту Речі Посполитою не видалось легким, що підтверджували високі оцінки потужності його фортифікацій, зроблені тогочасними фахівцями. Тривалий час продовжувались спроби Польщі повернути цей південно-східний форпост. І лише в 1699р., після 27-річного перебування під владою Османської імперії, розорене місто з

замком повернулося до Речі Посполитої. В наш час Кам'янець-Подільська фортеця як частина оборонної системи однойменного міста Хмельницької області входить до Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», що належить до «Семи чудес України» [4].

Важливим джерелом для історичних та геополітичних досліджень є створена Ніколя де Фером карта Чорного моря з прикордонними територіями (1705 р.) [9]. На тлі моря подані різні варіанти назв регіону: «колишній Понт Евксинський, названий турками Кара-Денгіз, а козаками Черно-море». Населені пункти та інші географічні об'єкти подані на карті переважно вздовж узбережжя акваторій Чорного та Азовського морів, а на прилеглих територіях виділені лише адміністративно-територіальні та історико-географічні одиниці: Румунія (*Romanie*), Болгарія (*Bulgarie*), Молдова (*Moldavie*), землі Буджацької орди в Бессарабії (*Besarabie de Bugiac*), Мала Татарія (*Petite Tartarie*), у східній частині – Грузія (*Georgie*), князівство Мегрелія (*Mingrelie*), Черкесія (*Tartares Circasses*), вздовж південного узбережжя – Анатолія або Туреччина в Азії (*Natolie ou Turquie d'Asie*). В районі середнього та нижнього Подніпров'я позначена «Земля козаків або Україна» (*Pays des cosaques ou Ukraine*). За стилем виконання карти можна припустити запозичення автором ранніх французьких картографічних джерел: карти «Mer Noire ou Mer Maievre» Н. Сансона I (*N. Sanson I*) [10], творів Г. Л. де Боплана (*G. L. de Beauplan*), який ототожнював поняття «Україна» та «земля або край козаків».

Описана карта входить до колекції історичних карт України в межах мультимедійного інформаційно-освітнього проекту *Ukraine* [7], який демонструє цифрові версії геополітичних карт територій сучасної України у XVI–XVIII ст.

Частина українських земель відображена також на карті «Estats du Grand Duc de Moscovie suivant les dernieres relations» (*Землі великого князя московського*) (1705 р.) [11], яка міститься у картографічному фонді НБУВ. Ця досить рідкісна мініатюрна карта охоплює територію Польщі, європейську частину Росії з Московським князівством до Фінської затоки на заході і до Чорного і Каспійського морів на півдні. Вздовж східної рамки простягається напис *Frontiere de la Grand Tartarie*, використовуються також назви *Tartarie Moscovite*, *Petite Tartaria*. Термін «Тартарія», або

«Татарія» вживався у західноєвропейській картографії з XIII до XIX ст. для позначення обширних областей від Каспію до Тихого океану (на сучасних картах цей регіон називають Внутрішньою або Центральною Євразією). Так звана «Мала Татарія» (*Petite Tartaria*) розташовувалась на території сучасних південної України та Росії між Дніпром і Доном, з півдня обмежувалась узбережжям Чорного та Азовського морів.

Фонд сектора картографічних видань вміщує плани Н. де Фера з зображенням столиць та великих європейських міст – Гааги, Амстердама, Мадрида, які датуються 1705 роком.

Гаага – резиденція короля Нідерландів та місцеперебування центральних урядових закладів, столиця провінції Південна Голландія. Протягом XVII – XVIII ст. була місцем важливих дипломатичних переговорів, хоча в той період все ще вважалась найбільшим селом світу, а статус міста дістала лише за Людовіка I Бонапарта на початку XIX ст. На плані Гааги [12], що є пам'яткою французького гравіювального мистецтва початку XVIII ст., нанесені знамениті сади міста, ферми, подані об'ємні зображення будинку Голландського суду, найбільшої та інших церков, вітряків в сільській місцевості тощо.

Амстердам – столиця Нідерландів, розміщений в гирлі р. Амстел і сполучений каналом з Північним морем. З невеликого рибальського села перетворився згодом в найбагатший у світі центр морської торгівлі. Привабливий план-вид міста у формі арки чи розгорнутого віяла «Amsterdam Fameux Port de Mer» [13] зображує Амстердам в період XVII – початку XVIII ст., який вважають золотим віком цього морського порту (рис. 3).

Легенда невеликого за розміром плану, що вміщує понад 100 пронумерованих об'єктів, дає можливість знайти стратегічні точки в межах міських укріплень, окремо зазначені бастиони, демонструє розташування численних суден в доках. До Амстердама припливали судна з Балтики, Північної

Америци, Африки, Індії, Шрі Ланки, Бразилії, що зробило місто центром світової торгової мережі. Амстердамські купці мали найбільшу долю у Голландських Вест-Індійській та Ост-Індійській компаніях. Ці компанії придбали для себе заморські землі, які потім стали нідерландськими колоніями. У XVIII ст. Амстердам дещо втратив свої провідні позиції у зв'язку з європейськими війнами і

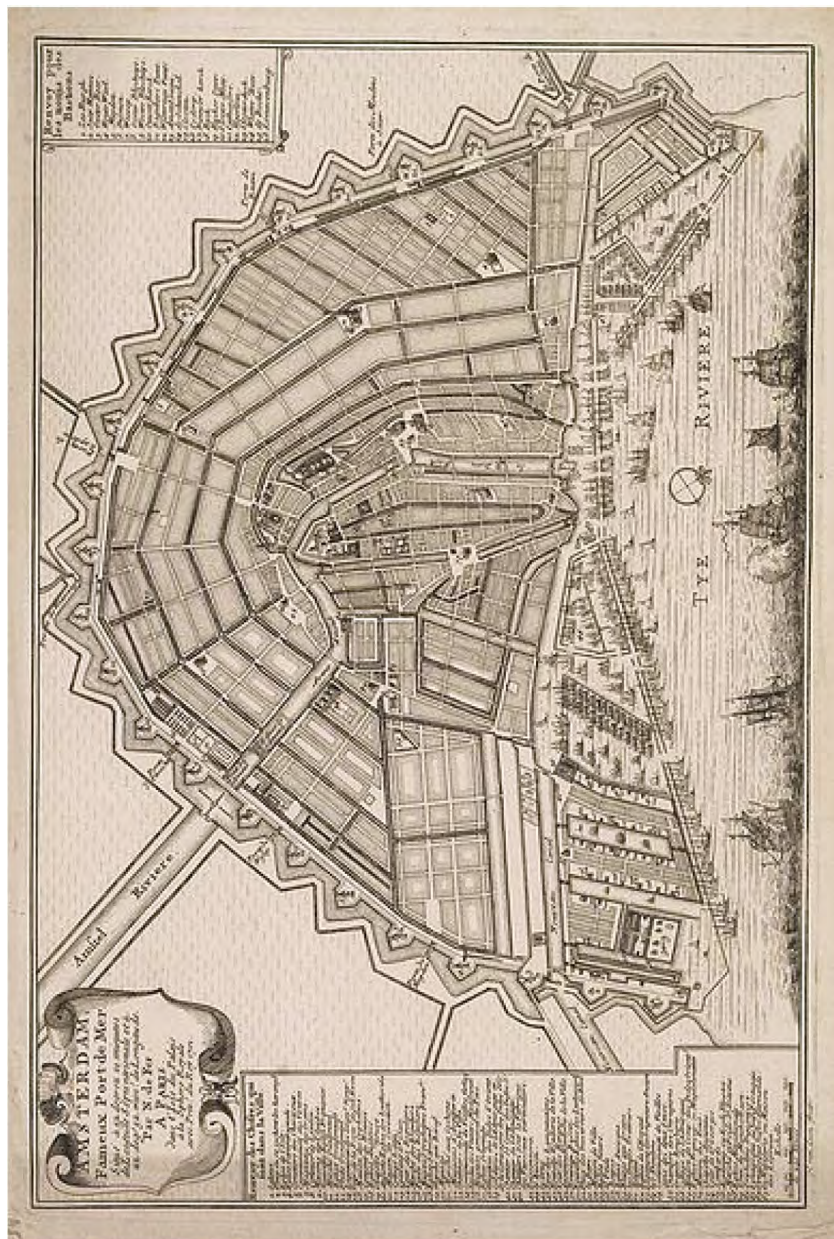

Рис. 3. Амстердам, знаменитый морской порт. Н. де Фер. 1705 г.

фінансовий центр Європи перемістився до Лондона. Однак і донині Амстердам залишається важливим економічним вузлом.

План Мадрида, визначного міста Нової Кастилії, місця перебування королів Іспанії (*«Madrid, Ville Considerable de la Nouvelle Castille, Sejour ordinaire des Roys d'Espagne»*) [14] охоплює центр столиці з важливими спорудами та навколишні парки, ферми і садиби, які пізніше були урбанізовані. Для докладно відображеної на карті топографічної інформації подається пояснення з 26-ти об'єктів у правому верхньому куті.

Зазначені вище плани міст входять також до відомого і популярного атласу Ніколя де Фера *«L'Atlas Curieux ou Le Monde represente dans des Cartes Generales et particulieres du Ciel et de la Terre»* (*Цікавий атлас, або зображення світу у загальних та спеціальних картах неба і землі*) (1705 р.) [15]. Структура атласу передбачає чергування карт з описом поданої на відповідній карті території та серією видів визначних історичних місць Франції. Карти оздоблені художніми картушами, гербами, портретами, гравюрама. Атлас демонструє триумф французької імперії часів Людовіка XIV, як політичної форми правління, що склалася в Європі XVII–XVIII ст.

Кінцем XVII ст. датується другий випуск *«Le theatre de la guerre, dans les Pays-Bas, ou representation des principales villes qui sont en Flandres, Hainaut, Brabant...»* (*Театр війни в Нідерландах, або зображення великих міст з їх фортифікаціями, які знаходяться у Фландрії, Ено та Брабанті*) (1696 р.) [16].

У фонді сектора містяться дві карти Ніколя де Фера, які відображають різні епохи пізнання світу: *«Introduction a la Geographie de la Corespondance du Globe Terrestre ou Mappede-Monde avec la Sphere Celeste...»* (*Вступ до географії земної кулі та небесної сфери*) (1705 р.) [17] і *«La Sphere Artificielle ou Armilaire Oblique»* (*Штучні сфери світу*) (1716 р.) [18] з наочним відтворенням систем Коперніка, Тихо Браге, Птолемея, Декарта.

В розділі гідрографічних карт сектора представлена карта *«Cours du Rhein depuis Basle jusqu'a Brisach»* (*Курс Рейну від Базеля до Брайзаха*) (1717 р.) [19], яка охоплює частину течії річки в межах Франції з докладно виконаним гравером П. Старкманом (*P. Starckman*) топографічним зображенням прилеглої частини департаменту Верхнього Рейну.

Висновок. Різні за тематикою карти і атласи паризького закладу

Ніколя де Фера, які зберігаються у фондах сектора картографічних видань НБУВ, відносяться до рідкісних стародрукованих творів кінця XVII – початку XVIII ст. Вони відображають характерні для своєї епохи сюжети історії людства, демонструють високий рівень розвитку тогочасної європейської картографії, вміщують важливу інформацію для вивчення картографування території України в контексті історико-наукових та геополітичних досліджень.

**Рецензент – кандидат історичних наук, зав. відділу НБУВ
Т. М. Коваль**

Література:

1. Багров Л. История картографии : Пер. с англ. Н. И. Лисовой [Текст] / Л. Багров – М. : Центрполиграф, 2004. – 319 с.
2. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст. : Атлас репродукцій [Картини] / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К. : ДНВП «Картографія», 2009. – 224 с.
3. Ніколя де Фер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Нікола_де_Фер.
4. Сім чудес України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Сім_чудес_України.
5. Nicolas de Fer [Electronic resource]. – Mode of access : https://wikipedian.org/wiki/Nicolas_de_Fer.
6. Nicolas and Antoine de Fer – Historic-Cities. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://historic-cities.huji.ac.il/mapmakers/fer>.
7. Vkraina [Electronic resource]. – Mode of access: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Vkraina>.
8. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 16788.
9. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 6091.
10. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 9160.
11. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 5363.
12. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 5630.
13. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 15691.
14. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 9803.
15. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 4396, шифр С 157.
16. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 5259, шифр

C 561.

17. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. №9110.

18. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. №9125.

19. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. №9077.

Е. И. Осталецкая, М. С. Романчук

**СТАРОПЕЧАТНЫЕ ИЗДАНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО
КАРТОГРАФА НИКОЛЯ ДЕ ФЕРА В ФОНДЕ СЕКТОРА
КАРТОГРАФИИ НБУВ**

В статье отражены основные вехи профессионального становления французского издателя и картографа Николя де Фера (Nicolas de Fer, 1646–1720). Представлен обзор его разнообразных произведений, хранящихся в фондах сектора картографических изданий НБУВ. Описан новый вид печатных изданий, а именно карманные путеводители, к которым прибавлялось полезное нововведение в виде карты, которая составляется. В этой публикации рассмотрены картографические произведения Николя де Фера, которые сохраняются в фондах сектора картографии НБУВ. Описано создания карт театров военных действий (в частности, войны за испанское наследство), планов и описаний европейских городов и их укреплений, французских провинций, морских путей.

Ключевые слова: НБУВ, фонды сектора картографических изданий, старопечатные издания Николя де Фера.

O. Ostaletska, M. Romanchuk

**EARLY PRINTED EDITION BY NICOLAS DE FER IN FUND
OF SECTOR OF CARTOGRAPHIC EDITIONS OF VNLU**

The professional development milestones of Nicolas de Fer – French editor and cartographer (1646–1720) are mentioned. The survey of his various works in fund of sector of cartographic editions of VNLU is presenting. There are described the new kind of printed issues such as pocket guidebooks with an useful addition of a folded map. In this publication there are considered the cartographic issues of Nikole de Fer which are saved in funds of Vernadsky National Library of Ukraine, cartography sector. The maps of battles are described (in particular, the war for Spain heritage), plans and descriptions of European cities and its fortifications, France provinces and sea routes.

The maps with different topics and atlases of Paris institution of

Nicolas de Fer are related to rare printed issues from XVII to XVIII which are kept in funds of Vernadsky National Library of Ukraine, cartography sector. They depicts the people stories which are typical to that epoch, demonstrate a high level of development of that time European cartography, contain a significant information for research of Ukrainian territory in context of historical and scientific or geopolitical investigations.

Keywords: Vernadsky National Library of Ukraine, fund of sector of cartographic editions, early printed edition by Nicolas de Fer.

Надійшла до редакції 26 лютого 2016р.